

А ВІЗ* І НИНІ ТАМ...

*За десять років до відходу у вічність талановитий вчений-астроном, громадський діяч та публіцист Леонід Маркович Шульман (1936–2007) написав велику статтю для газети «Деловая Украина» (№ 43, 1997), у якій окреслив тогочасні проблеми життя України – наукові, економічні та соціальні. На мою думку, більшість із цих проблем актуальні й сьогодні. Пропонуємо увазі читачів цю статтю (скорочено).
Ярослав Яцків*

Леонід Шульман
(1936 – 2007)
доктор фіз.-мат. наук

НАМ БИ ШАРЛЯ де ГОЛЛЯ!

Чим наука відрізняється від техніки?

Із задоволенням прочитав у «Діловий Україні» велику статтю академіка НАН України **Віктора Трефілова** («Деловая Украина» (№1, 1997). Написано дуже талановито, багато цікавих фактів. Згоден з тезою, що економічний прогрес принципово недосяжний без науки. Однак не згоден з основним висновком автора. Не нав'язуючи свою думку читачеві, автор поволі підводить до того, щоб читач сам сформулював головний висновок і вважав надалі своєю власною думкою. Цей висновок у кращих традиціях комунізму захований у красивому гаслі: *«Нам потрібен сплав енергії, дисципліни і героїзму»*. Переведу з езопівської мови: найкращий спосіб використання науково-технічного потенціалу в економіці той, який існував у СРСР. І якщо вже не можна найближчим часом реставрувати *«союз нерушимий»*, то треба, як мінімум, змоделювати СРСР у мініатюрі в межах України. Тобто відновити ланцюжок: **директивні органи – головний інститут міністерства – госпдогівір з інститутом Академії наук – галузевий інститут – завод**. І відразу ж запрацює економіка, якщо ще залучити й іноземні інвестиції в держпромисловість. У колишньому СРСР були можливі варіанти: ланки ланцюжка іноді переставлялися, іноді з'єднувалися не послідовно, а паралельно, але це не змінює суті. Ми мали ідеальну організацію зв'язку **«наука – виробництво»**, але ідеальну тільки в умовах мілітаристського тоталітарного режиму, націленого не на покращення життя свого народу, а на захоплення і утримання чужих територій, а за радянських часів – на перемогу комунізму в усьому світі.

У подальших своїх міркуваннях я буду уникати терміну *«наука»* з тієї простої причини, що різні люди вкладають у це слово різний зміст. Працюючи в науці майже 40 років, я весь час спостерігав, як дорослі люди, немов діти, воюють за слова заради ефемерного і, з моєї точки зору, невірною сприйняття престижу.

Початкове значення слова *«наука»* – процес пізнання першооснов світобудови і суспільства. Вчений – це розвідник людства. Однак крім агентурної розвідки в арміях існує ще розвідка прифронтна, яка добуває відомості не з далеким стратегічним прицілом, а безпосередньо необхідні для завтрашнього наступу.

Аналог прифронтній розвідці – так звана *«прикладна наука»*. Далі йдуть проектно-конструкторські роботи, потім – інженерна підготовка виробництва і нарешті – саме виробництво. Інженерам в СРСР у свій час здалося, що їх недостатньо поважають, називаючи *«інженерами»*, для престижу, мовляв, треба називати *«вченими»*. З'явилися так звані *«технічні науки»*. У відповідь вчені (тобто не інженери), щоб підкреслити неутилітарний характер своєї діяльності, стали стихійно ділити роботи на *«фундаментальні»* (тобто свої) і *«прикладні»* (тобто технічні). Реакція інженерів була блискавичною. Виникли *«фундаментальні»* (насправді псевдофундаментальні) дослідження, а фактично – розробки в галузях електрозварювання, матеріалознавства, літакобудування тощо.

*Віз – так в Галичині називають сузір'я Великої Медведиці

Спотворилося значення самого слова «*фундаментальність*». Спочатку фундаментальними вважалися дослідження, які закладають фундамент світорозуміння: математика, фізика, хімія, біологія, астрономія з астрофізикою й інші галузі природознавства. З другого боку, «прикладні науки» є прикладними, оскільки використовують раніше здобуті в фундаментальних науках знання для вирішення конкретних завдань техніки, медицини та сільського господарства. Борці за престиж стали трактувати слово «*фундаментальні*» як синонім слова «*великі*», тобто дослідження, виконувани гігантськими колективами і за дуже великі гроші. Саме в такому значенні вживається слово «*фундаментальна наука*» в нашій Академії. На жаль (і я спробую це показати далі), така «цікава» філологія не настільки невинна. Суспільство вже заплатило і продовжує платити велику ціну за практику підміни понять.

Через двозначність вищеназваних термінів я буду користуватися термінологією, яку спотворити важко, бо вона неприкрита. Отже, уявімо собі пізнавальну інтелектуальну діяльність суспільства.

Я виділив би в цій царині такі області:

- математика і природознавство (астрономія, фізика, хімія, біологія і т. ін.);
- техніка (створення нових машин і пристроїв, матеріалів, технологій, комп'ютерних програм, будівель і споруд, а також споживчих товарів);
- сільськогосподарські науки (вдосконалення технології рослин і тваринництва, виведення нових порід тварин і сільськогосподарських культур);
- медицина і фармакологія;
- соціогуманітарні дослідження.

З моєї точки зору, фундаментальні науки – це тільки природничо-математичні, а прикладні – техніка, медицина та сільськогосподарські науки. Що ж стосується наук гуманітарних, то їх ділити на фундаментальні і прикладні безглуздо. Вони – елемент духовної культури суспільства і дуже тісно пов'язані з культурою і мистецтвом, тобто з тими видами інтелектуальної діяльності, які ми тут не розглядаємо.

Є й інший критерій, що дозволяє відрізнити, наприклад, фізику від прикладної фізики (яку цілком можна вважати передовим фронтом техніки), хімію від прикладної хімії, математику від прикладної математики і т. ін. Електрозварювання і матеріалознавство цього, природно, не потребують, оскільки їхній прикладний характер очевидний.

Математик і природознавець завершують дослідження відкритою публікацією своїх результатів у вигляді статті або монографії, передаючи таким чином безоплатно плоди своєї праці всьому людству. Тому математики і природознавці заслужили на те, що суспільство завжди і всюди їх утримує. Хоча час від часу з'являються злосливі меркантилісти, які вважають вчених паразитами-дармоїдами, що нічого корисного суспільству не дають. От спробуй пояснити такому суб'єкту, що якщо вилучити з нашого життя все, для створення чого було потрібне знання теореми Піфагора, то від цивілізації взагалі нічого не залишиться.

На відміну від математиків і природничників, люди, які працюють у різних галузях техніки, виробляють продукт, який має ринкову вартість. Використання результатів технічного пошуку – головне джерело прибутків і економічного прогресу суспільства.

З цієї причини ніде в світі техніка не перебуває на утриманні суспільства. Вона заробляє на себе і водночас на все суспільство сама. Інженерно-технічні центри існують при всіх великих промислових фірмах і працюють так, що ви не знайдете в магазинах розвинених країн минулорічного товару, яким би складним він не був.

Феномен псевдофундаментальної науки

Я з глибокою повагою ставлюся до інженерів або, якщо хочете, вчених-прикладників. Вважаю, що інженер *Едісон* не менше знаменитий, ніж вчений *Ейнштейн*. Однак феномен псевдофундаментальної науки, що склався в СРСР, і особливо в Україні, соціально шкідливий. Фактично наші прикладники домоглися такого статусу, що їх фінансували з держбюджету, але вони, на відміну від своїх колег з країн капіталу, не несли ніякої відповідальності за стан виробництва.

Псевдофундаментальна наука отримала право працювати «на полицю», завершуючи дослідження науково-технічним звітом (в кращому випадку експериментальними виставковими зразками), а також офіційною «липою» – так званим «умовним економічним ефектом». Зате її керівники нагороджувалися академічними званнями і урядовими нагородами. Нерідко наука псевдофундаментальна виявлялася одночасно і псевдоприкладною, оскільки на виході типових академічних робіт в царині техніки начисто відсутній такий важливий елемент, як інженерна підготовка виробництва, тобто створення того набору технічної документації, за яким виріб і оснащення для його випуску зможуть виробляти робітники, а не тільки старші наукові працівники.

Як бачимо, термінологічна філологія не така вже й нешкідлива. Вона виправдовувала нонсенс, за яким ті, хто міг і повинен би приносити суспільству прибуток, перетворилися в споживачів держбюджетних коштів. Історія з керамічним бронезилетом, розказана в статті В. Трефілова – це винятковий приклад, коли щось академічне дійсно перетворилося на предмет більш-менш серійного виробництва. Шановний автор з гордістю (а я згорав би від сорому) повідав нам про важливе державне завдання – створення керамічної броні. Невже «нова» технічна ідея (замінити метал керамікою) виникла в головах генералів і вищих чинів в директивних органах? Звичайно ж, ні. Просто так влаштовані закордонні бронезилети. І було видане типове ще для радянської техніки завдання: **відтворити!**

О, горезвісне відтворення! А кажучи простіше – крадіжка чужих технічних ідей. У нецивілізованій країні СРСР, у якій не шанувалася ні інтелектуальна, ні промислова і взагалі ніяка власність за винятком т. з. «*соціалістичної власності*», що перебувала під пильною охороною ОБХСС (відділ по боротьбі з розкраданнями соціалістичної власності – *Ред*).

Я не знаю, хто і де вперше розробив керамічний бронезилет, але не дуже помилюся, якщо скажу, що його розробили позауніверситетські професори, що це був не академічний інститут, а невеликий інженерний колектив, який працює у фірмі-виробнику. Я, звичайно, можу й помилятися, але, швидше за все, в цьому колективі немає членів Національної академії США, і його учасники зовсім не прагнуть до академічних регалій. Зате вони безперервно вдосконалюють продукцію фірми і технологію її виробництва. І все корисне, що вони придумують, відразу

застосовується у виробництві на відміну від прийнятого в СРСР помпезного і обумовленого директивними розпорядженнями епізодичного поновлення під назвою «*впровадження досягнень науки*». Ніякого впровадження у них не було, немає і ніколи не буде! Тому що безперервне оновлення – це нормальний і єдино можливий стиль виробничої активності в країнах капіталу.

Якби я був директором Інституту проблем матеріалознавства, мені було б соромно відтворювати чуже технічне рішення. Мені було б соромно, що у мене в інституті немає генераторів власних ідей в області броньових матеріалів. Навіть мені – людині, яка дуже далека від матеріалознавства, але знає фізику, – зрозуміло, що тут є велике поле для пошуку матеріалів, які одночасно в'язкі, еластичні і міцні, а ще краще – можуть зтягувати розриви, як смола. Директор Інституту мав би організувати цей пошук. Його співробітники повинні володіти знанням, як зробити броню, кращу від закордонної. А наша промисловість мала б цю броню випускати до і без особливого розпорядження уряду.

Дещо про наукофобію

Чому ж в СРСР не вироблялися керамічні бронезилети до особливого розпорядження? Та тому, що технічна відсталість (незважаючи на всі успіхи «*бомборакетобудування*») – це невідмінний супутник всіх диктаторських режимів. При будь-якій диктатурі (і «*диктатурі пролетаріату*» в тому числі) інтелігенція з її ідеалами свободи розглядається як потенційний ворог держави. Тому й виникає наукофобія.

З другого боку, всі диктатури агресивні й милітаризовані. Потрібні уми для створення засобів озброєння. Навіть для того, щоб викрасти зразок чужої зброї або комплект документації, не можна обійтися без фахівців, здатних у цьому розібратися і відтворити. Диктаторські режими виходять з положення таким чином, що найвидатніших (а тому найбільш сміливих і небезпечних) інтелектуалів знищують. Деяку частину їх вдається духовно зламати, а деяку частину – підкупити (наприклад, академічними привілеями або підвищеними зарплатами в «оборонці»), одним словом – приручити. Починається добре відомий усім анкетний відбір.

Син колгоспника або слюсаря вважається кращою кандидатурою для продукування атомної бомби, ніж син лікаря або навіть конторської друкарки, який з дитинства читав книги в батьківській бібліотеці, слухав розмови батьків з розумними гостями і, отже, міг набратися «*шкідливих*» ідей.

Іншими словами, наукофобія стимулювала створення так званих «*інтелігентів у першому поколінні*», вдячних партії і уряду за свою кар'єру. Коротше кажучи, був узятий курс опори на середняка. Так, середняк нічого нового не створює! «*І не треба!* – думав партійний керівник науки. – *А то думатиме про себе занадто високо. Нехай краще відтворює закордонне*». А лаври при цьому дістаються начальству, науковій номенклатурі, так званим «*організаторам науки*».

Відразу ж відзначу, що в цій кадровій політиці швидко виникли тріщини. По-перше, деякі студенти робітничо-селянського походження були від Бога талановиті й виростили в висококваліфікованих фахівців. По-друге, діти інтелігентів у першому поколінні йшли по стопах батьків,

відтворюючи ненависну олігархії потомствену інтелігенцію.

Ефективні роботи в області військової техніки, які активно підтримувалися державою, описуються з неприхованою ностальгією. От добре б знову так!

А мій особистий досвід нагадує про інші деталі цієї «ідилічної» картини. Успіх військово-технічних розробок (тобто широкомасштабних відтворень вкрадених і куплених за кордоном зразків) був обумовлений не якістю і талантом працівників (хоча серед них я знаю багато видатних фахівців), а концентрацією величезних штатних і матеріальних ресурсів, а також привілеями для військово-промислового комплексу.

НДІ ВПК процвітали, підготовуючи госпдоговорами вузівські кафедри і прикладні академічні інститути. Президія Академії наук систематично стимулювала зростання частки робіт, виконуваних за рішеннями директивних органів, тобто «на оборонку». Немає необхідності нагадувати, що директивні роботи для ВПК виконувалися в умовах жорсткої дисципліни, під невиспущим контролем партійних і багатьох інших органів. Незважаючи на окремі «проколи», вся система виявлялася результативною, представляючи собою воістину сплав дисципліни (заснованої на тоталітарному режимі), енергії (керівників наукових колективів, які прагнули «відкусити» якомога більше від жирного «*пирого*» військової тематики) і героїзму. Під останнім я розумію маловідомий широкому читацькому загалу порядок, коли в СРСР ще до початку виконання особливо важливого урядового науково-промислового завдання керівники задіяних міністерств і відомств заздалегідь домовлялися про розподіл майбутніх урядових нагород, в тому числі звань Героїв Соцпраці, лауреатів Ленінських і інших премій, а також орденів і медалей.

«Оборонка» працювала. Час від часу у чергового вождя появлялася примха, і він віддавав розпорядження ВПК зробити що-небудь корисне для народу: пилосос, холодильник, телевізор або відеомагнітофон. Робили дорого, неякісно, але робили. Дисципліни було трохи менше, енергія була спрямована в протилежний бік – позбутися непрофільного замовлення, а героїзмом тут і не пахло – ні в прямому, ні в переносному сенсі. «Мирні» вироби «оборонки» також були позначені печаттю наукофобії. Відтворювали чуже, зі спрощеннями і погіршеннями, без знання технологічних секретів, а значить – із втратою якості. Яскравий приклад – моторолер «Вятка», який випускався по вкраденій промисловою розвідкою технічній документації.

Коли власні інженери придумували щось своє і оригінальне, в царстві наукофобії такі винаходи благополучно «тонували».

Наприклад, радянські хіміки першими в світі придумали сухий фотографічний процес. Була навіть випущена в продаж населенню партія фотоапаратів «Момент», який після зйомки відразу давав готовий фотопозитив на папері. Далі першої партії справа не пішла. Навіть не запатентували. Цей винахід захопила американська фірма «Полярроїд», у якої ми зараз купуємо техніку для фотографування на документи. Список таких прикладів міг би скласти великий том.

ДЕ ШУКАЄ ВИХІД ІЗ КРИЗИ НИНІШНЯ НОМЕНКЛАТУРА, або ЧИ ДОПОМОЖЕ НАМ «ЗАГРАНИЦА»?

Наукофобія вищих державних чинів як першопричина вічної економічної відсталості Російської імперії і СРСР частково відступала перед милітаризацією країни. Україна не виявляє войовничості, навіть, на жаль, коли це необхідно для самооборони. Наукофобія розігралася на повну потужність.

Сучасному економічному керівництву країни (від вищих ланок до директорату) не потрібна своя технічна думка, а математика з природознавством – тим більше. Імпортувати краще. Можна насолодитися зарубіжними вояжами за державний рахунок, представницькими подарунками, а то й більше.

Коротше кажучи, номенклатура знайшла інші способи існування – антинаціональні по суті, але вельми ефективні для власного виживання і процвітання. Це – розпродаж «прихватованого» національного багатства, невиплата зарплати, утилізація іноземних позик, заради отримання яких уряд готовий прийняти будь-які, навіть шкідливі для нації, умови Міжнародного валютного фонду. І, як ми бачимо з дебатів у Верховній Раді щодо питань податкової політики, – прагнення відняти у вигляді податків гроші у тих, хто, не отримуючи зарплати, їх не має.

Отже, як і в «добрі» радянські часи, наша «еліта» живе за рахунок перерозподілу, практично не цікавлячись (або імітуючи зацікавленість) проблемою підйому виробництва. Кому не доводилося чути крики туги за іноземними інвестиціями? Ось прийдуть інвестори через кордони і наведуть порядок! Ух, заживемо! Тільки треба їх зацікавити.

З другого боку лунає похмуре бурчання комуністів-соціалістів-аграріїв: *«Буржуї все скуплять і перетворюють робітничо-селянську масу в своїх рабів»*. Ніби «соціалістична» експлуатація в СРСР не була однією з найбільших у світі, а ми в СРСР були вільними людьми! На жаль, це теж гра в неосмислені, але вельми багатозначні слова.

Багато чого вміщує в себе поняття «інвестиції». Купівля іноземною компанією українського заводу – це інвестиція, якщо навіть, купивши підприємство, покупець перетворить його в склад своєї готової продукції, що ввезеться в Україну. Корисно? Ні, шкідливо! Продаж українською компанією частини своїх акцій на фондовому ринку з метою зібрати валюту для технологічного оновлення – це теж залучення іноземних інвестицій. Корисно? Так, але нереально.

Державний директор навіть «прихватованого» підприємства буде прагнути перекласти всю (або частину) виручку від продажу акцій в свою кишеню, а не використувати її на користь справи. Способів для цього є безліч, і всі законні. Акційний механізм залучення капіталу працював би при повному капіталізмі (не хочу принципово застосовувати евфемізм «ринкова економіка»), коли господар прагне залишити процвітаюче виробництво своєму синові. Знають про це й іноземні капіталісти, тому акцій українських держпідприємств, навіть замаскованих під акціонерні, вони не куплять, якщо, звичайно, їм не продадуть контрольний пакет з правом призначати своїх менеджерів. А на такий варіант «прихватори» не згодні.

Ще один варіант залучення іноземних інвесторів – концесійний договір між Україною (саме державою) і іноземною компанією. Концесіонери будують в Україні завод, який замовив уряд (а не вигідний їм цех розчинення у воді привізного концентрату «кока-коли»), експлуатують його обумовлений договором термін, вивозячи повністю або частково прибуток, а потім передають підприємство у власність України. Корисно? Корисно. Реально? Майже.

Ліва більшість у Верховній Раді давно провалила законопроект про концесії, хоча саме цим способом СРСР розбудовував промисловість у перші роки Радянської влади. Горьковський автомобільний завод, завод грамплатівок під Москвою і багато інших підприємств виникли саме так. Якби капіталіст міг купити у нас ділянку землі і побудувати на ньому підприємство, Україна отримала б робочі місця, зарплату персоналу і податкові надходження. Шкідливо? Навпаки, завжди корисно, але нереально через відчайдушний опір лівої більшості в парламенті і держ апараті, для яких головним є гасло: *«Чим гірше, тим краще!»*, бо як же інакше посієш у людей тугу за минулим? Ми бачимо вже не посів, а буйні сходи цієї ідеї. *«Раніше було краще!»* – так скаже вам будь-який обиватель. І крити нічим. А нагадувати йому про концтабори, голодомори та інші «досягнення» соціалізму і зовсім марно.

Нарешті, позики і кредити з міжнародних джерел. Ці фінансові вливання часто навіть гріх називати «інвестиціями». Тому що проїдання (в буквальному сенсі) позичених грошей – це не капіталовкладення, а добровільне всовування голови у боргову петлю. Приблизно подібну роль відіграє так звана «безоплатна допомога», при якій з 100 000 доларів 90 000 витрачається на створення контори (по-англійськи – *офіс*) з розподілом інших 10 000 на оплату праці в ній високооплачуваних іноземців.

Ще гірше йдуть справи з кредитами Міжнародного валютного фонду. Ці гроші видаються не просто так, а під зобов'язання України витратити їх за строго запропонованими правилами. Шкода, що умови кожного з кредитів МВФ не публікуються в пресі. Упевнений, що така публікація розкрила би багато неприємних речей. Кредитуючи Україну, МВФ змушує нас купувати споживчі товари-неліквіди розвинених країн (які не мають збуту через їхнє перевиробництво, застарілість, низьку якість або з інших причин), платити за російську нафту, але ні в якому разі не інвестувати наукомісткі і високотехнологічні виробництва. Тобто фактично МВФ дає нам в борг не валюту, а залежаний товар і консультантів, а ми зобов'язуємося повернути борг валютою. Не заперечуючи корисності іноземних інвестицій в принципі, хочу нагадати про те, що вони не є обов'язковими для економічного підйому. Більше того, інвестиції, завжди корисні для розвинених країн, можуть навіки загальмувати розвиток економіки відсталої країни.

Дійсно, уявіть себе на місці закордонного капіталіста, у якого є гроші, а ринок капіталу на батьківщині вкрай насичений. Тож йому спадає на думку вкласти гроші в іншій країні, наприклад, в Україні.

Перед таким бізнесменом виникає проблема, яку стратегію обрати. Він може:

1. Домовитися з нашими дилерами про експорт своєї продукції в Україну, зазнавши відносно малих витрат на транспорт і рекламу, але отримавши прибуток від завоювання нового ринку збуту.

2. Створити власну мережу збуту і обслуговування своєї продукції, що економічно виправдано тільки при великих обсягах продажів і при боротьбі з конкурентами.

3. Організувати ввезення в Україну напівфабрикатів (напр., деталей і вузлів автомобілів чи комп'ютерів, концентратів для виробництва безалкогольних напоїв і т. ін.), а фінальну стадію виробництва (складання, розлив напоїв) організувати безпосередньо на місці. Так відчутно скорочуються транспортні витрати. Стратегія ця приваблива ще й тим, що дочірнє підприємство в Україні повністю залежить від ввезення напівфабрикатів, а отже, ніколи не перетвориться (навіть у разі його націоналізації) в конкурента.

4. Створити в Україні дочірнє підприємство майже повного циклу, але з поставкою критичних комплектуючих від головного підприємства фірми. Ця стратегія щодо недорозвинених країн виливається в те, що застаріле технологічне обладнання демонтується дома, перевозиться на такі підприємства і продовжує давати прибуток за рахунок низької вартості робочої сили.

5. Скористатися дешевизною праці робітників та інженерів в Україні і створити самостійне виробництво повного циклу за всіма правилами: з диверсифікацією поставок критичних комплектуючих і з солідним інженерним центром, покликаним забезпечити безперервне вдосконалення продукції і технологічного рівня виробництва. Немає сенсу доказувати, що останній – найбільш корисний, але найменш ймовірний для України варіант. У світовій практиці капіталісти вдаються до нього, коли немає іншого виходу. І приваблює їх не дешевизна робочої сили. Капіталісти створюють підприємства повного циклу з інженерними центрами виключно у високорозвинених країнах, тому що інакше на внутрішній ринок цих країн не пробитися. Ось чому німецьку фірму «Опель» придбали американці, а в самих США майже третина промисловості, причому наукомісткі галузі, належить японському капіталу. Купуючи японський автомобіль, американець найчастіше отримує виріб, зроблений у США. І це після американської окупації Японських островів!

Не поділяю захоплення економічними успіхами Китаю. Цей аргумент дуже люблять цитувати комуністи як доказ можливостей соціалізму. Насправді успіхи досягнуті не соціалістичним Китаєм, а американською промисловістю у вільних економічних зонах. Мені доводилося купувати побутову електроніку, вироблену в цих зонах. Товари без «Made in». Дешеві і якісні. Але є в них дещо спільне. Всі вони – копії японських, тайванських і південнокорейських розробок.

Історія підказує, що розвинені країни стали такими самостійно, а не завдяки іноземному капіталу. Дійсно, хто інвестував економіку Нідерландів, які вже в XVII столітті були передовою країною? Саме туди їздив за технологіями *Петро I*. Хто інвестував Фінляндію і скандинавські країни? Хто інвестував Англію і Францію? Невже все це – результат плану *Маршалла*? Хто нарешті інвестував самі США? Придивившись уважніше до Європи, побачимо, що передовими країнами виявилися ті, які ними були і до плану Маршалла. Не витримує критики і стандартна комуністична відповідь, що процвітання капіталістичних країн Європи – результат пограбування колоній.

З історії європейського колоніалізму відомо, що стимулом для нього спочатку послужило прагнення до імпорту

прянощів. Так виникли перші дві трансокеанські імперії: Іспанська і Португальська. Очевидно, ніхто не наважиться стверджувати, що нині Іспанія і Португалія – найпередовіші країни Європи, а також, що свого процвітання вони досягли за рахунок перцю і кориці. Правда, відомо, що піренейські конкістадори дійсно награвували в Америці багато золота, однак ясно, що саме це стало причиною їх подальшого відставання, оскільки створило можливість жити за рахунок награвованого, погасивши прагнення до саморозвитку.

Звичайно, колоніалізм стимулював мореплавання і суднобудівну промисловість, розширив ринок збуту продукції європейських країн, проте роль колоній як сировинної бази сильно перебільшується. В епоху вітрильного флоту з колоній привозили тільки те, що виправдовувало перевезення: коштовності, предмети розкоші тощо. Невже хто-небудь повірить, що Данія стала розвинутою країною завдяки експлуатації крижаної пустелі – своєї колонії Гренландії, а Норвегію збагатив заполярний острів Шпіцберген? А кого грабували Люксембург, Швеція і Фінляндія? Якщо вся справа в колоніалізмі, то чому серед розвинених країн ми знаходимо багато таких, які в минулому самі були колоніями? Чому стрімке економічне зростання Німеччини, Франції та Японії сталося тоді, коли вони втратили колонії? Ні, не в'яжеться з фактами посилення на колоніалізм.

На моє глибоке переконання, **головна причина економічного прогресу нації – наявність прагнення до знань і культури пізнання (тобто науки і системи освіти), великий запас накопичених знань, а також уміння користуватися своїми і чужими знаннями.**

Одним словом, добробут нації – це наслідок її інтелектуального рівня і рівня свободи для реалізації інтелектуальних здібностей. З цієї точки зору зрозуміло, чому висунулися вперед позбавлені природних ресурсів азійські країни, але залишилася відсталою багата природними ресурсами Латинська Америка, яка здавна є об'єктом інвестицій США. Саме з цієї причини американські окупанти залишили після себе процвітаючі Японію і Південну Корею, але нічого такого не зробили з Філіппінами і Домініканською республікою. Не вірю в стандартне комуністичне пояснення, нібито США спричинили розквіт Японії, Південній Кореї і на Тайвані на зло СРСР і Китаю. Чому ж тоді вони не зробили передовими країни Пакистан і Туреччину, яким весь час посилено допомагали? А ось Ізраїль, не маючи природних ресурсів і безперервно воюючи, став процвітаючою країною. Теж на зло СРСР? Очевидно, що роль іноземних інвестицій сильно перебільшується. І на те є причини. Курс на іноземні інвестиції – це виправдання бажання правлячої номенклатури позбутися неприємного конкурента в боротьбі за вплив на суспільство в особі наукової і науково-технічної інтелігенції.

ДЕЩО ПРО ПРІОРИТЕТИ

Мій висновок песимістичний. Сподіватися на іноземних інвесторів не можна. У кращому випадку вони використовують нас як ринок збуту і можливість продовжити життя морально застарілого у них обладнання для випуску нескладних споживчих товарів.

Ніхто з інвесторів не стане підтримувати розвиток в Україні високотехнологічних і наукомістких виробництв.

Та й інвесторів не вистачить на швидке технологічне переозброєння всіх галузей промисловості і сільського господарства.

Остання обставина добре відома, тому циркулює розхожа думка: давайте визначимо пріоритетні галузі економіки і направимо туди інвестиції, а потім уже візьмемося за все інше. Знову філологічний трюк!

У радянському новоязі багато слів застосовувалися в сенсі, прямо протилежному істинному значенню: *соціалістичний реалізм* насправді означав грубо спотворений опис дійсності, *соціалістична демократія* – криваву диктатуру, *пролетарський інтернаціоналізм* – російський великодержавний шовінізм з державним антисемітизмом на додачу. Нарешті, *народовладдя* (за нього і зараз жваво агітують ліві) було засиллям партійної бюрократії, при якому для окозамилування кільком «передовим» робітникам і колгоспникам видавалися депутатські мандати і за необхідності референти партійних органів писали їм депутатські виступи.

Визначення національних економічних пріоритетів у капіталістичній країні означає агітаційний заклик спрямувати зусилля в нові перспективні галузі діяльності. Мета його – підштовхнути нерішучих і допомогти подолати труднощі зростання тим, хто зважився. Наказувати приватним підприємцям уряд США не має права, але там існують не тільки приватні, а й державні (що належать штатам) університети та технологічні інститути. Можна розширити підготовку кадрів з пріоритетних напрямків, збільшити відповідно чисельність професури. Конгреси (США і окремих штатів) можуть ввести податкові та експортні пільги і в окремих випадках субсидії для тих, хто зважиться освоювати пріоритетні види діяльності. У нас визначення пріоритетів означає зовсім інше, а саме: підстава для задушення галузей, які не потрапили в список пріоритетних.

Якщо подивитися на офіційний список пріоритетних напрямків наукових досліджень нашої Національної академії, то волосся стає дибки від «глибини» мислення нашої наукової бюрократії. У списку практично немає напрямків науки, а є, наприклад, «ремонт нафтопроводів» і т. п. чисто виробничі завдання – потрібні і корисні, але не маючі ніякого відношення до наукових досліджень. Про ділянку нафтопроводу, що проржавіла, потрібно не наукові праці писати, а замінити на ньому труби силами бригади робітників-ремонтників.

Цілком очевидно, що цей список академічних пріоритетів і ляже в основу скорочення штатів у нашій Академії, після чого проблема використання власного науково-технічного потенціалу відпаде через брак оного. Допрацюють до пенсії і підуть на неї ті, що не потрапили під скорочення. А молодь в Академію вже не йде, знаючи, що робота там не перспективна: зарплату не платять, а скороченням загрожують. Тим часом прагнення в Академії позбутися від власної науково-технічної інтелігенції навіть не приховується.

З найвищих трибун офіційно звучить заклик купувати готові знання (ліцензії), а не здобувати їх самостійно. Однак такий шлях забезпечує мінімум чотирирічне, насправді вічне технічне відставання, яке заради конкурентоспроможності продукції змусить утримувати відповідно низький рівень оплати праці. Ось чому я вважаю курс сподівання на іноземні інвестиції та іноземні технології з

одночасним задушенням власної науки і техніки антинаціональним.

Орієнтація на покупку іноземних патентів хороша тільки як початковий крок відсталोї країни, яка не має своєї науки і системи освіти. Але ж Україна це має. Ми розвинені незрівнянно вище Південної Кореї 1950-х років. Споживання плодів іноземної технічної думки необхідне, але тільки як доповнення до власної, а не як її заміна. На ринку патентів і ліцензій потрібно бути не тільки покупцями, а й продавцями.

Якщо, встановлюючи пріоритети в науці, Академія заперечує творчий характер наукової роботи і не розуміє, що адміністративно визначити пріоритетність, тобто перспективність того чи іншого напрямку (їх багато тисяч), зовсім неможливо, то з пріоритетами в промисловості справа набагато гірша. У списку американських економічних пріоритетів перераховані перспективні області з урахуванням того, що все інше вже знаходиться на належному рівні.

Зовсім інша ситуація у нас. Витягнути з кризи колапсуючу економіку послідовно, тобто галузь за галуззю, в принципі неможливо. Це все одно, що спочатку нашіти правих черевиків і сподіватися продати їх, щоб потім вкласти прибуток у виробництво лівих.

Припустимо, наші так звані «аграрії» (стовпи колгоспно-радгоспного ладу) домоглися оголошення тракторної промисловості національним пріоритетом. Наробили тракторів. Осічка. Їх ніхто не купує, бо у селян (і у колгоспів теж) немає грошей. На ринку, крім продавця, повинен бути покупець. Припустимо, сільське господарство прокредитували для покупки тракторів. Негайно ж з'ясується, що для рентабельної їх експлуатації необхідно провести значно більше сільгосппродукції з меншою витратою ручної праці. Для цього потрібно багато іншого: елітне насіння, гербіциди, добрива та інші товари сільгоспхімії, потрібно високопродуктивне обладнання для потреб птахівництва і тваринництва, потрібна індустрія скупки, зберігання і переробки продукції, а для цього одних тракторів недостатньо. Доведеться оголосити пріоритетними всі галузі машинобудування і хімії, що обслуговують сільське господарство, а також галузі машинобудування, що виробляють для них технологічне обладнання. Природно, кожному виробництву потрібна своя інженерна підтримка, тобто відповідна галузь технічних досліджень і розробок (прикладна наука). Список пріоритетів почне гілкуватися, як дерево, і розбухати, як сніжний ком, доки не охопить всю промисловість. Можна, звичайно, обрубати деякі гілки за допомогою імпорту. Але всього не імпортуєш – грошей не вистачить. А що буде, якщо оголосити пріоритетними кілька галузей виробництва? Замість одного дерева розростеться цілий ліс, що охоплює всю економіку. Економіка – єдиний організм, клітини якого пов'язані тісніше і складніше, ніж лівий і правий черевики у парі взуття.

Не адміністративні органи, а ринок повинен диктувати пріоритети виробництва, а роль держави полягає в підтримці тих перспективних напрямків економічної діяльності, які поки психологічно (новизна, страх ризику) або з комерційної точки зору (не передбачається швидкий і більший прибуток) не привабливі.

Якщо ще раз придивитися до того, як передові країни досягли процвітання, то виявиться, що всі вони діяли

одним методом розкрутки. Згадаймо: «Самсунг» виник з ідальні, а «Дей» – з пошивної майстерні. Можу додати до цього списку американські фірми «Інтел» (з невеликої приватної лабораторії), «Майкрософт» (заснована групою програмістів на чолі з *Біллом Гейтсом*, нині найбагатшою людиною в США), «Адідас» (заснована шевцем). Всі вони – результат безперервного розширення спочатку невеликої справи, організованої фахівцями, а не банкірами, менеджерами, економістами шляхом використання банківських кредитів, власних прибутків і продажу акцій.

Мені можуть заперечити, вказавши, що сучасні великі корпорації найчастіше керуються безпосередньо не власниками капіталу, а найнятими ними керівниками (менеджерами). Об'єднуючи під загальним адміністративним керівництвом десятки підприємств (іноді в багатьох країнах), ці корпорації схожі за структурою з нашими промисловими міністерствами і главками. Це правда.

Але вище йшла мова не про давно існуючі корпорації, а про нові швидкозростаючі фірми. Як правило, бурхливий початковий зростання – це результат ділової активності засновника-фахівця. Спадкоємці Білла Гейтса не обов'язково повинні бути високоталановитими програмістами. Вони наймуть керуючих, але на відміну від радянського міністра капіталістичний менеджер буде негайно звільнений, якщо фірма здасть економічні позиції, тому керівник корпорації буде намагатися наймати на роботу не зручних для себе, а талановитих людей. За господарем (індивідуальним або колективним) залишається функція верховного судді по відношенню до своїх вищих керівників.

Мені знову можуть заперечити, що партійний контроль на всіх рівнях прекрасно справлявся з «суддівською» функцією по відношенню до міністрів і міністерської ієрархії. Правда, цей контроль існував, але він був націлений виключно на виконання директив чергового вождя. Звільняли не тих міністрів, котрі економічно провалилися, а політично і особисто неугодили вождю, скажімо, потенційних політичних конкурентів.

У радянській системі контролю не було нічого, що забезпечувало б ефективність виробництва. Заради правди слід сказати, що створення процвітаючих фірм шляхом розкрутки малого бізнесу – це усталений порядок нині високорозвинених країн. Царська Росія розвивала промисловість інакше. Для вирішення пріоритетного економічного завдання (наприклад, для виплавки металів для гармат) створювалася урядом псевдоприватна фірма. На чолі ставилася угодна царю людина. Не будучи фахівцем, ця людина виписувала інженерів і устаткування з-за кордону. Ясно, що такий метод гарантував Росії вічну відсталість.

Висновок з вищесказаного такий. Економіку можна піднімати тільки всю відразу, тому що виробники товарів і послуг одночасно є споживачами продукції один одного. Вони можуть існувати і розвиватися тільки одночасно, заробляючи один на одному. Експорт та імпорт грають свою роль, але відмова від власного виробництва будь-якого товару або послуги повинна бути виправдана реальними економічними міркуваннями.

Звичайно, бездарна або злочинна економічна політика може перетворити в нерентабельну будь-яку національну економіку повністю. Щось подібне ми й бачимо зараз, коли всі податки в сумі перевищують прибуток, змушуючи економіку йти в тінь і взагалі не платити податки.

Ознака грамотної економічної політики якраз і полягає в тому, що більша частина виробництва повинна давати конкурентоспроможний за якістю і ціною товар. Якщо український товар виявляється дорожчим від імпортного, а зарплата українського виробника при цьому в багато разів меншою, ніж у закордонного, то це означає, що ми є свідками державного економічного злочину, скоєного чинами самої держави. Комусь надзвичайно необхідний економічний крах України і вибух народного гніву.

Ще одне гальмо – талантофобія. Наукофобія керівництва економікою країни – не єдина причина невикористання власного інтелектуального потенціалу. Є ще одна – талантофобія наукового істеблішменту. Цікаво, як би повівся директор Інституту проблем матеріалознавства, якби розробка керамічного бронжилета була запропонована не директивою згори, а виникла б як власна ідея одного з аспірантів або молодих науковців?

Мої життєві спостереження показують, що можливі такі варіанти:

1. Ідея негайно присвоюється високим начальством. Спочатку низка вищестоячих приписується в співавтори, потім справжнього автора можуть і викреслити при скороченні списку, після чого ідея отримує путівку в життя як досягнення академіка ім'ярек.

2. Ідея спочатку затирається, а потім відроджується від імені вже інших, більш впливових авторів. Цей варіант я спостерігав, коли автор-провінціал поспішив поділитися думками зі своїми московськими колегами.

3. Ідею вважатимуть неперіоритетною, і автору дозволять не поспішаючи її доробляти.

4. Якщо ж раптом виявиться, що начальство помилилося, тобто ідея виявилася плідною, принесла автору популярність і авторитет, я не заздрю автору. Він негайно потрапить в опалу з усіма наслідками, що випливають звідси.

Мені відомі обурливі випадки, коли адміністративними розпорядженнями розформувалися відділи та лабораторії, а створене роками праці унікальне експериментальне обладнання, на якому виходили першокласні результати, демонтувалося і викидалося на смітник під приводом звільнення площ для пріоритетних (!) напрямків, а насправді тому, що начальник побоювався зростання авторитету і слави свого підлеглого.

У всіх цих випадках обікраденою виявляється нація. Вищі керівники промисловості не надають значення талантофобії, навіть якщо знають про її існування. На підставі власного бюрократичного досвіду вони вважають поширене в техніці (і науці теж) явище т. зв. «*наїзництва*» нормальним. Цей же досвід підказує їм, що головний вчений країни – Президент Академії, і з усіх питань науки слід звертатися саме до нього, а він спустить розпорядження до відповідного відділення, далі – вниз по бюрократичних сходах держзамовлення на науково-технічну розробку досягне безпосередніх виконавців і буде виконане.

Нашим державним чиновникам невідомо, що, на відміну від виробництва, область інтелектуальної праці породжує конкуренцію начальників з підлеглими. Зі справжніми вченими цього не трапляється. Талановитий учитель пишається успіхами талановитого учня. Але серед наукової адміністрації є багато кар'єристів від науки, які здобули свої ступені і звання чужою працею. Це «наїзники (вершники)», які прикриваються колективністю роботи.

А коли вищестоячий науковий начальник бачить у підпорядкованому свого потенційного конкурента, він зробить усе, щоб цей підлеглий не злетів на крилах досягнень у виконанні особливо важливого державного завдання. Зі свого боку талановитий, але нечиновний інженер чи вчений, працюючи в обстановці наїзництва, не завжди стане ділитися з колегами своїми знахідками, оскільки знає, що авторство у нього все одно віднімуть. Втім багато хто в розрахунок на матеріальну компенсацію і добре ставлення начальства охоче підготовують своїми ідеями паразитів від науки і техніки.

Є тільки один спосіб подолати талантофобію – створити механізм взаємодії держави з прикладниками в обхід бюрократичної піраміди. Скажімо, шляхом оголошення відкритих конкурсів на пошук рішень конкретних технічних завдань не між інститутами, а між фахівцями.

ЩО РОБИТИ?

Якщо вище йшлося про те, хто винен, то настав час перейти до сакраментального запитання, винесеного в заголовок розділу. План дій, який я викладу нижче, абсолютно утопічний. У країні немає сили, яка мала би бажання і можливість втілити його в життя. Проте його все одно корисно зробити предметом обговорення в зацікавлених колах.

Стратегічна мета плану – реанімувати і ввести на шлях безперервного зростання нашу промисловість, особливо високотехнологічну і наукомістку.

Для того щоб вона стала на шлях саморозкрутки, стартові умови повинні бути набагато кращими від південнокорейських, тайваньських чи іспанських. Потрібно усунути з дороги економічного прогресу перераховані вище гальма: наукофобію керівників промисловості, талантофобію керівників науки і антинаціональну економічну політику в усіх її аспектах – «прихватування» і розкрадання промисловості, податковий прес і т. ін. Для цього необхідно реформувати і Академію наук разом з так званою «галузевою наукою», і промисловість.

Почну з проекту реформи Академії. Тут необхідно знищити феномен псевдофундаментальної науки. Зробити так, щоб технічні ідеї наших прикладників швидко втілювалися в серійне виробництво, а не припадали пилом на полицях у вигляді ніким не читаних звітів. Скажу відразу, Національна академія – це надзвичайно стійке утворення, що практично не піддається ніяким реформам.

Проте вихід є. Перший крок – перейменувати *Національну академію наук (НАН) в Національну академію науково-технічного прогресу (НАНТП)* без будь-яких кадрових реформ. Другий крок – вивести зі складу Академії НАНТП ті два-три десятки інститутів (приблизно одна шоста частина), які займаються не технікою, а наукою: математикою, природознавством, гуманітарними галузями. Далі – на базі останніх відтворити Академію наук (НАН). Обидві академії запускаються на різні шляхи еволюції: НАН береться на повне бюджетне фінансування, а для НАНТП створюються умови, за яких прикладники можуть заробляти на себе самі і до того ж набагато більше, ніж їм давав бюджет. Останнє вимагає реформи промисловості.

Колишній партгоспактив, що залишився біля керма економіки, веде нас до побудови такого монстра, як

«соціалістичний капіталізм» при якому капіталістами стають вихідці з колишньої номенклатури та їхні діти. Це люди, які не знають, що, як і для кого виробляти, які вважають для себе ганьбою задовольняти споживача, зате вміють (як і раніше в СРСР) налагодити відносини з місцевою партійною владою і міністерством. Вони повинні бути відсторонені від економічного керівництва країною. Саме вони і їхні спадкоємці є лютими наукофобами і активними агітаторами за залучення іноземних грошей і ліцензій. Вони ж і зупинили промисловість, виправдовуючись розривом зв'язків з Росією, непомерними податками, застарілістю та зносом обладнання, нерентабельністю виробництва та іншими причинами.

Підприємства, які знизили економічну активність, повинні бути виставлені на інтелектуальний аукціон (в цьому й полягає суть запропонованої реформи), і (якщо вони вже «прихватувані») попередньо ренаціоналізовані через бездарність їхніх нових власників.

Під інтелектуальним аукціоном я маю на увазі конкурс проектів реанімації підприємства, на якому виступлять як конкуренти формальні і неформальні колективи фахівців-прикладників. І не НДІ в цілому в особі своїх директорів, а команди, здатні діяти як єдине ціле, тобто чисельністю не більше десятка осіб.

Колектив-переможець отримує підприємство в своє повне розпорядження на підставі концесійного договору з державою. У договорі будуть зазначені зобов'язання концесіонерів. Наприклад, передбачені динаміка чисельності робочих місць, обсяг продажів і податкових надходжень. Порушення зобов'язань повинне автоматично приводити до передачі підприємства в руки тих, хто зайняв на конкурсі друге місце. Якщо після закінчення терміну концесійного договору досягається успіх, підприємство перетворюється в акціонерне товариство відкритого типу, а контрольний пакет акцій безкоштовно передається концесіонерам як нагорода за економічні заслуги перед Україною.

З цього моменту підприємство стає приватним і держава втрачає по відношенню до нього свої адміністративні функції. Таке, справді приватне, підприємство зможе залучати інвестиції стандартним біржовим способом і розвиватися далі. Думаю, що нашої промисловості, з одного боку, і нашої прикладної науки – з іншого цілком достатньо для того, щоб поступово передати промисловість у лабораторії інститутів науково-технічного профілю і кафедри технічних вузів. Тоді, можливо за деякими винятками, відпаде необхідність мати ці самі інститути. Деякі з них повністю або частково перетворяться в інженерні центри фірм; їхні керівники стануть капіталістами, а Академія науково-технічного прогресу і галузеві інститути зникнуть разом зі своїми претензіями на бюджетне фінансування. Можливо, що вцілюють деякі технічні інститути міжгалузевого значення, перетворившись на фірми з випуску нестандартного наукомісткого технологічного обладнання.

Зрозуміло, пропонується реформа прикладної науки зовсім не вимагає переселень і нових будівель. Фахівці та обладнання можуть залишатися на своїх місцях. Різні фірми цілком можуть утримувати свої нинішні будівлі та іншу інфраструктуру на пайових засадах. А експериментальний завод, який виділиться в самостійне підприємство, буде ганятися за замовленнями інженерних центрів промислових фірм, розташованих у колишніх корпусах академічного інституту.

ХТО ЦЕ ЗРОБИТЬ?

При нинішньому політичному режимі – ніхто. Від нинішньої влади можна чекати тільки ліквідації науки і освіти. Що хорошого можна сказати про президентських спічрайтерів, які вписали у виступ Президента міркування, наповнені відвертою наукофобією. **Леонід Кучма** звинуватив академічні інститути в тому, що вони здають приміщення в оренду комерційним структурам, і запропонував віддати ці приміщення для розміщення в них різних ланок бюрократичного апарату. Де вже йому зрозуміти, що не від хорошого життя подібна оренда! Якби державного фінансування вистачало на зарплату і утримання інфраструктури, то до оренди б не дійшло, та й вільних приміщень не було б, тому що не розбіглася б на ринки і в комерційні структури одна третина співробітників Академії. Здача оренди комерсантам в багатьох випадках – це єдиний спосіб виживання НДІ. Але нині наука нікому не потрібна, бюрократія набагато потрібніша. Тому влада повинна якомога швидше забрати у директорів інститутів останню можливість не дати померти з голоду тій частині персоналу, що не розбіглася.

З точки зору нашої виконавчої влади України не потрібні освічені люди. Думка про надмірності української науки фігурує в офіційних документах. Тому йде наступ на студентські стипендії, вводиться плата за іспити для студентів і аспірантів, закриваються школи і одночасно переповнюються класи. Все йде до того, що вчитися зможе не здібна молодь, а тільки діти багатих батьків. А найбагатші відправляють своїх нащадків учитися за кордон.

Хочу застерегти. Мене не введе в оману звичне для агітаторів за повернення до комуністичного минулого нагадування про безкоштовні в СРСР освіту та охорону здоров'я. Це – брехня. Ми за все платили. Якби радянському інженерові вручали щомісяця не 150 руб. за вирахуванням символічного відсотка прибуткового податку, а давали б листок з розрахунком розподілу заробленого ним, він би жажнувся. Виявилось б, що він заробляє не 150, а, скажімо, 5000 руб. в місяць, але держава віднімає в нього 4000 руб. на військові витрати, 500 руб. – на утримання бюрократії, а решта 350 залишається на науку, освіту, охорону здоров'я і культуру.

Спосіб непомітного вилучення зароблених коштів, тобто соціалістичної експлуатації, називався «податок з обороту». Грубо кажучи, він вилучався, наприклад, шляхом продажу 1 л горілки за 6 руб., собівартість якого становила 3 (три) коп. Зауважу, що всі цифри тут умовні і ніякими документами не підтвержені. А ось реальний приклад. У 1956 році я, тоді студент, збирав цілинний урожай. За житло нам видали армійські намети. Новенькі, зі складу. На чохлі – етикетка, на етикетці ціна – 10 руб. 80 коп. Запам'ятав на все життя. Тому, що в спортивному магазині такий намет коштував тоді понад 2000 руб. Армія отримувала поставки без податку з обороту!

Запевняю читача, що якби люди знали, скільки грошей у них забирали на «безкоштовну» освіту, багато хто з них, які не отримали вищої освіти і не дали її своїм дітям, заявили би протест, справедливо зауважуючи, що за вищу освіту повинні платити не всі, а тільки ті, хто її отримує. Я теж прихильник платної вищої освіти, квартплати, що покриває витрати на експлуатацію житлового фонду, та плати за проїзд, що забезпечує рентабельність транспорту

і т. ін. Але вводити справедливую плату за ці комплекси послуг можна лише після того, як вилучиться для цих цілей частина непрямого податку і буде повернута у вигляді суттєвого підвищення зарплати.

Здійснюючи комерціалізацію сфер освіти та охорони здоров'я без попередньої реформи за капіталістичним зразком системи оплати праці, виконавча влада публічно демонструє, що освічені люди їй не потрібні. Якщо країни Африки й Азії ставлять собі в заслугу розвиток системи освіти і охорони здоров'я, то наше вище чиновництво хвалиться скороченням чисельності лікарів і взагалі освічених людей. Ось що таке «соціалістичний капіталізм»!

І все засновано на бажанні прожити інтелектуальними дармоїдами Заходу, кладучи в свою кишеню іноземну допомогу, як це робиться у пересічній африканській країні.

Власне виробництво теж нам не потрібне. Не здатні спонукати виконавчу владу на пошкваллення виробництва і наші законодавці. Ліві виступають із популістськими гаслами, вимагаючи збільшення зарплат, пенсій, погашення заборгованості, не піклуючись про те, звідки візьмуться на це гроші. Центристи і праві охоче приєднуються до лівих у прагненні обкласти податками фізичні особи, які працюють за наймом, і нерухомість, яка не використовується для отримання прибутку, наслідуючи середньовічні зразки – податок на дим, податок на вікна і т. ін. І всі роблять вигляд, що не розуміють, наскільки безглуздим є намагання погасити заборгованість по зарплаті, обкладаючи податком тих, кому ця зарплата затримана.

Отже, ні виконавча, ні законодавча влада виводити Україну з кризи не стануть. Вони будуть пишатися тим, що інфляція призупинена шляхом невиплати зарплати. І роблять вигляд, ніби не розуміють, що по-справжньому інфляцію зупиняє тільки товарна маса.

Якщо виробництво стоїть, а ринок наповнений примітивним імпортом, який через відсутність грошей люди не купують, це – відверто фальшива фінансова стабілізація. При справжній стабілізації зникає бартер, а у нас він процвітає. При справжній стабілізації зростають обсяги виробництва, а у нас вони падають. Багато думаючи над цією ситуацією, я прийшов до сумного висновку, який висловлював раніше в публікаціях. З даного економічного тупика немає виходу на рейках демократії.

Врятувати Україну може тільки національно-патріотичний режим голлістського типу, і не **Піночет**, про який часто вголос мріють комуністи, а лідер типу **Шарля де Голля**. Режим Піночета був національно-компрадорським. Він повернув Сполученим Штатам власність, націоналізовану соціалістом **Альєнде**. Американці – кращі господарі, ніж соціалісти. Економіка ожила, але Чилі залишилася країною третього світу. Капіталістам США ніколи не прийде в голову ідея виробляти в Чилі літаки або ракети – досить «кока-коли» і мідної руди! Піночет нічого не зробив для розвитку національної науки і національної освіти. Йому це було не потрібне, як і нашій номенклатурі. Не дивно, що режим Піночета незабаром став тягарем для тих, хто привів його до влади. Хто привів, той і повів.

Дії де Голля були повністю протилежні діям Піночета. Де Голль почав з того, що ліквідував у Франції американський вплив. Потім припинив колоніальні війни і надав колоніям незалежність. Одночасно були створені механізми і держпарат для фінансової підтримки системи освіти і науки. У результаті Франція, порівнянна за географічними

ми і демографічними показниками з Україною, набагато випередила нас у розвитку. Там виробляють літаки і ракети, автомобілі і електроніку, а також практично все складне і сучасне. Франція виробляє 70 % електроенергії на атомних електростанціях власної розробки і виготовлення. У густонаселеній країні багато десятків реакторів. І жодної аварії!

Четверта республіка у Франції перед де Голлем де в чому нагадувала сучасну Україну. Зрозуміло, французька економіка була міцнішою від нашої. Але йшла інфляція. Тяглися нескінченні парламентські дебати, які гальмували прийняття невідкладних рішень. Часто виносився волюбленню уряду, через що уряди мінялися, не встигнувши не тільки втілити, але навіть розробити серйозну економічну програму. Прихід до влади де Голля як авторитетного вождя і улюбленця нації, встановлення П'ятої республіки всенародним голосуванням також діаметрально відрізнялося від приходу до влади Піночета шляхом армійського путчу.

Необхідність авторитарного режиму для виходу з глибокої економічної кризи неодноразово підтверджена історією. США вийшли з депресії 1929 року завдяки авторитарному правлінню **Ф. Рузвельта**. Західна Німеччина і Японія у кризовий час керувалися окупаційною адміністрацією. Англію вивів із застою уряд **М. Тетчер**. Південна Корея виходила з відсталості, змінивши трьох диктаторів. Порушення прав людини і корупція супроводжували південнокорейський підйом, але водночас у Південній Кореї зростав промисловий і науковий потенціал.

А звідки взятися українському де Голлю? Тут у мене знову суцільний песимізм. На політичному горизонті України такого лідера не видно. Та й якби він з'явився, прийти до влади в нинішній політичній обстановці йому було б надзвичайно складно і вимагало б вищого політичного пілотажу.

Дійсно, як придбати в очах антиукраїнськи налаштованого населення русифікованих регіонів (я спеціально не користуюся брехливим терміном «російськомовне населення», оскільки всі 100 % нашого населення – російськомовні) авторитет прихильника «лукашенковщини», а в очах національно свідомої частини населення виглядати патріотом України? Іншими словами, як завоювати голоси виборців різної політичної орієнтації? Якщо який-небудь політик зможе вирішити цю задачу, вже це буде доказом його незвичайних здібностей.

Перед лідером, який намагатиметься вивести Україну на гідне місце в Європі, постане ланцюг надзвичайно складних організаційно-політичних завдань – встановлення контролю над силовими і правоохоронними структурами і заміна присутнього там антинаціонально орієнтованого елемента на службовців-патріотів; відновлення скасованого ще при **Горбачові** контролю над промисловістю і сільським господарством; ренаціоналізація за необхідності «прихватованих» підприємств; ліквідація колгоспно-радгоспного ладу в сільському господарстві (і зробити це на основі системного підходу, тобто з передачею землі приватним структурам); одночасне вирішення й інших питань ведення високопродуктивного сільського господарства, скупки, зберігання і переробки продукції.

Якщо після цього з прилавків зникнуть імпортовані продукти харчування, і не тому, що цей імпорт заборонений, а тому, що він не вигідний, можна буде говорити про першу

серйозну економічну перемогу. Другою перемогою мала б стати інвестиція всього інтелектуального потенціалу вітчизняної прикладної науки у виробництво з подальшою технократичною приватизацією замість нинішньої номенклатурної «прихватованості».

Подальшим кроком мало б стати масоване вкладення коштів у науку, освіту і культуру, надання урядової підтримки національній (тепер уже капіталістичній) економіці у боротьбі за світовий ринок збуту. І ось тепер настає

ЧАС ЗГАДАТИ ПРО СПЛАВИ

Якщо виразити викладені тут ідеї побудови капіталізму на мові сплавів, то можна сказати таке.

Нам потрібен сплав знання і реальної економічної влади.

Одна з головних причин нашої економічної відсталості – феодальна організація суспільства, коли знання знаходяться в головах одних людей, а економічна влада – в руках інших.

Для створення необхідного сплаву і необхідна технократична приватизація, тобто передача економіки в руки тих, хто знає, що, як і для кого виробляти. Це – сплав економічний і ім'я йому – «технократія». Однак злиття знання і економічної влади наспраць, якщо увійде в суперечність з політичною системою.

Потрібен ще сплав і політичний – сплав свободи й правопорядку. Тільки в такому поєднанні свобода не буде свободою розкрадання країни, якою користується номенклатура. Встановлення сплаву свободи й правопорядку означає, зокрема, закриття чорного ринку ліцензій – головного джерела корупції. Тому повинен бути ліквідований (за рідкісними винятками) весь бюрократичний апарат, що дає ліцензії на відкриття приватних підприємств. Перелік спеціальностей, які вимагають ліцензій, повинен бути строго обмеженим і відповідати міжнародним нормам (водіння автомобіля, літака і інших засобів транспорту, лікарська і адвокатська практика, приватний розшук і озброєна охорона, торгівля зброєю і т. ін.).

Однак мало завдати удар по корінню корупції. Необхідно віддати належне тим, хто вже встиг нажити багатства шляхом крадіжки. Правопорядок, зокрема, має на увазі, що крадіжка – карна справа, як би вона не називалася. У нинішній обстановці тільки авторитарний режим здатний відновити справжній правопорядок в економічній та інших сферах. Отже, другий сплав – авторитарний режим як природний щабель до справжньої демократії. Необхідність у авторитарному режимі відпаде тільки після подавлення мафіозних структур і після встановлення громадянського суспільства.

Нарешті, потрібен нам також ідеологічний сплав – сплав патріотизму і активного захисту національних інтересів. Нас як країну ніхто не поважатиме, якщо буде очевидно, що високі державні чини анітрохи не бояться висловлюватися і діяти в руслі національної зради. Перелік антиукраїнських організацій, які відкрито функціонують, антиукраїнських публікацій високопоставлених осіб, антиукраїнських виступів «наших» парламентаріїв, а також перелік різних міжнародних угод, підписаних чиновниками від імені України на шкоду Україні, дуже великий.

У будь-якій нормальній державі антидержавна діяльність заборонена законом. І це не суперечить принципу свободи слова. Закон дозволяє критикувати президента, уряд чи будь-який державний орган, але не агітувати проти самої держави, проти її суверенітету і територіальної цілісності. Це аніскільки не порушує прав людини. Не додається тобі ця держава – маєш право переїхати в іншу.

Будь-яка нормальна держава не стала б тримати на державній службі нелояльних осіб. На жаль, у нас їх не тільки тримають. Нинішня кадрова політика відкриває їм «зелену вулицю» кар'єри. У якій ще країні може приїхати іноземець і вільно вести в ній підривної роботу? Зрозуміло, в Україні. Як же у нас може виникнути національна гордість і патріотизм, як же українець стане прагнути зробити свою країну передовою європейською державою, не гірше, ніж Франція або Німеччина, якщо він бачить торжество не національної ідеї, а ідеї національної зради? Та у нього від безвиходності опускаються руки!

Тільки національна ідея здатна позбавити українця від комплексу самознищення, дати йому розправити крила і активно працювати для себе і своєї батьківщини. На жаль, закомплексованість проявляють не тільки середні люди, а й представники інтелектуальної еліти. Один шановний академік багато разів виступав у пресі зі своїм баченням майбутнього України. Виявляється, наша доля – виробляти пшеницу, чавун, цеглу тощо, таку собі «високоінтелектуальну» продукцію. Тут дійсно наука не потрібна, а досить чотирикласної освіти.

Я не читав жодної публікації на захист нашої комп'ютерної, авіаційної й інших подібних галузей промисловості. Зате чув на їхню адресу скептичні висловлювання від ряду академіків. Чому нікому з них не прийшла в голову навіть думка, що в Україні є все необхідне для створення власної галузі комерційного програмування, де інвестиції взагалі не потрібні? І таких прикладів можна навести дуже багато.

Тільки національна ідея приведе до побудови такої України, де назавжди забудуть про брак продовольства, де з імпортних товарів у торгівлі вціліє тільки те, що не росте в Україні.

Я мрію про Україну, в якій три-чотири національні автомобільні компанії заповнять внутрішній ринок автомашин і автобусів і будуть успішно конкурувати на зовнішньому.

Мрію про Україну, яка розірве пута нинішніх кабальних договорів і створить сучасну і функціонально повну атомну індустрію, вирішивши раз і назавжди енергетичну проблему.

Мрію про Україну, яку національні авіалінії зв'яжуть з усіма великими містами світу, а літати на цих лініях будуть наші, а не перекуплені у поляків та інших продавців застарілі російські та американські літаки.

Мрію про Україну, яка стане гідним і рівним партнером Європи, США і Японії в галузі дослідження і освоєння космосу.

Мрію про Україну, яка забезпечить себе найсучаснішими комп'ютерами власного виробництва, програмна начинка яких буде «говорити» українською мовою.

Вірю, що тільки національна ідея здатна ввести Україну на призначене для неї місце в першій десятці високорозвинутих країн.

Прискіпливий читач може мене запитати: «А якщо житель України не є етнічним українцем, чи не зашкодить йому українська національна ідея? Чи не запише вона його в громадяни другого сорту?». Перекоаний, що ні.

У будь-якій європейській країні, в США і Канаді багато іммігрантів. Вони задоволені вибором свого місця проживання та можливостями, яких були позбавлені на колишній батьківщині. Вони пишаються своєю новою батьківщиною. Я бачив, як у США недавні іммігранти з радістю вивішують біля своїх будинків американський прапор. Перекоаний, що разом з економічним прогресом таке ж почуття прийде й до некорінного населення України.

І нині, і раніше серед патріотів України були неукраїнці: росіяни й євреї, поляки й татари, угорці й румуни та інші. Історія зберегла нам багато імен видатних українців не українського походження, але вона ж залишила нам й імена націонал-зрадників з числа чистокровних українців. Особливо багато було і є денационалізованих «малоросів», тобто українців, які соромляться свого українства і орієнтуються на Москву. Упевнений, що ідеологія малоросійства вимре як безперспективна і їй в цьому треба допомагати. А поки вона – один з наших економічних і політичних гальм.

Говорячи про сплави патріотизму і активного захисту національних інтересів, зауважу, що для захисту національних інтересів необхідна не тільки зовнішня політика. Необхідний закон про боротьбу з антиукраїнською діяльністю і апарат для його здійснення, щоб не сталося так, що «суворість законів компенсується неов'язковістю їх виконання». А такий закон нинішній парламент ніколи не прийме.

Отже, третій сплав – **національна ідея**. Власне, саме вона дала можливість Шарлю де Голлю прийти до влади і вивести Францію з економічної і політичної безвиході. Перші два сплави Франція, на відміну від нас, вже давно мала. Будемо сподіватися, що щось подібне станеться в Україні. Але нам необхідні всі три сплави. ■

За матеріалами статті

Леоніда Шульмана

в газеті "Деловая Украина" (№ 43, 1997 р.).

Переклад з російської –

Євгенія Рябенко